

Войналович В. А., Білошицький С. В.

КОНСЕНСУСНО-КОМПРОМІСНІ ВІДНОСИНИ
ІЗ СУСПІЛЬСТВОМ У ПРАКТИЦІ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ,
ШЛЯХИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

У статті розглянуті особливості взаємин Української держави і суспільства в процесі прийняття політичних рішень та формування державної політики, що склалися за часи незалежності. Запроваджена періодизація етапів еволюції цих відносин.

Виявлені основні проблеми ствердження консенсусно-компромісних моделей відносин держави і суспільства та запропоновані шляхи їх гармонізації.

Ключові слова: держава, суспільство, суспільний консенсус, політичний компроміс, популізм, комунікація, реформи, референдум.

Voynalovych V., Biloshitskiy S. Consensual and compromise relationships with the society in practice of the modern Ukrainian state: tendencies, problems, ways of harmonization. In the article, there are considered specialties of relationships between the Ukrainian state and the society in the process of political decision-making and state policy forming that have formed since independence was declared. A periodization of the relationships stages is suggested. There are defined main problems of establishing the consensual and compromise models of relationships between the state and the society. Ways of their harmonization are suggested.

Key words: state, society, societal consensus, political compromise, populism, communication, reforms, referendum.

Наявність консенсусу між владою і суспільством не лише виступає важливою критеріальною ознакою демократичного устрою, але й взагалі є запорукою стабільного функціонування суспільства, що вкрай важливо для нашої країни на сучасному етапі її розвитку і державотворення.

Проблема гармонізації взаємовідносин держави і суспільства порушувалася в різні часи такими мислителями і державними діячами, як Платон, Н. Макіавеллі, Дж. Локк, Ш. де Монтеск'є, А. де Токвіль, Дж. Мілль, Й. Шумпетер, Дж. Ролз, Ф. Хайєк, Р. Даль, М. Липсет, Ф. Фукуяма, Ф. Закарія та ін., які встановили пряму залежність між характером подібної взаємодії і загальною ефективністю державної політики. Серед сучасних українських науковців питанням розробки консенсусно-компромісних моделей відносин свої праці присвячували І. Курас, Ю. Левенець, М. Михальченко, Ф. Рудич, С. Кульчицький, А. Гальчинський, В. Полохало, Д. Видрін, В. Литвин, яким вдалося узагальнити, з одного боку, світовий досвід демократизації західних суспільств, а з іншого, дослідити національні традиції гармонізації владно-суспільних відносин.

Водночас для наукового та експертного середовища залишається актуальним розгляд ультрасучасних тенденцій та найближчих перспектив взаємодії держави і суспільства в контексті останніх європейських ініціатив керівництва країни. Розгляду цього питання і присвячується стаття.

Як вже зазначалося, теорія і практика політичної діяльності засвідчують, що в сучасному світі уміння досягати політичного компромісу і консенсусу є запорукою ефективного управління соціальним розвитком.

Під компромісом розуміється угода між політичними суб'єктами, що досягається шляхом поступок. Він передбачає вироблення взаємовигідного рішення, істотними ознаками якого є згода, націленість на отримання взаємовигідного результату на основі взаємних поступок. Специфіка компромісу як політичної взаємодії обумовлена його призначенням завжди виступати альтернативою силовому вирішенню політичних конфліктів, з метою забезпечення політичної стабільності. Політичний компроміс має значний конструктивний потенціал у демократичних політичних системах. Консенсус же є кінцевим або проміжним результатом реалізації політики компромісів.

Аналіз використання консенсусно-компромісних підходів у взаємодії держави і суспільства в часи незалежності дозволяє виділити наступні основні етапи їх еволюції (які, фактично, співпадають із термінами президентських каденцій).

Перший етап – домінування відкритих і діалогічних підходів (1991 – 1994 рр.), характеризувався запровадженням цілої низки популістських технологій, мета яких полягала в отриманні легітимності державної влади за рахунок використання різноманітних, і часто взаємовиключних, очікувань населення. В системі комунікації «влада – суспільство» активно використовувалися ідеологічні кліше часів «перебудови»: декомунізація, дерегулювання, демократизація, лібералізація, роздержавлення, приватизація, ринкова економіка, правова держава, відкрите суспільство, національна держава тощо. Правлячі еліти усіяло підтримували сподівання населення на швидке зростання соціальних стандартів, правової захищеності та рівня споживання на кшталт провідних країн світу. Частина населення пов'язувала свої очікування з

європейським вектором розвитку країни, інша частина – з оновленим союзом незалежних держав. Серед різних верств населення були одночасно популярними соціал-демократична, ліберальна і націонал-демократична (націократична) моделі розвитку державності, реалізація яких пов'язувалася з перспективами незалежності. Причому переважна більшість українців пов'язувала майбутнє держави із зростанням ролі громадян у вирішенні державних справ.

Уже 24 серпня 1991 р., після невдалої спроби ГКЧП захопити державну владу в СРСР, Верховна Рада України прийняла «Акт проголошення незалежності України», яким проголосила незалежність України та створення самостійної і демократичної української держави – України, що призвело до фактичної делегітимації УРСР.

Відчуваючи високий рівень громадської підтримки з боку населення, Верховна Рада України своєю постановою «Про проголошення незалежності України» передбачила проведення 1 грудня 1991 р. республіканського референдуму на підтвердження «Акта проголошення незалежності України».

Очікування влади виправдались – референдум продемонстрував як високий рівень політичної активності громадськості, так і консолідований характер прийнятих українським парламентом рішень. Громадяни України висловились на підтримку незалежності. У референдумі взяли участь 31 891 742 особи – 84,18% населення країни. З них 28 804 071 особа (90,32%) проголосувала «за» [1]. Одночасно українці обрали своїм Президентом Л. Кравчука, за якого віддали свої голоси 19 643 481 (61,59%) громадян [2].

У подальшому високий рівень легітимності держави в очах громадян був підтриманий керівниками інших держав, які засвідчили своє визнання України як повноправного суб'єкта міжнародної політики та підтримку обраного нею курсу реформ.

Слід підкреслити, що активну комунікативну функцію виконував Президент України Л. Кравчук, який, маючи значний досвід ідеологічної роботи, прагнув підтримувати оптимістичне бачення громадськістю перспектив незалежності.

Проте потужна популістська кампанія не змогла зупинити радикальне погіршення соціально-економічної ситуації в країні. Кризі сприяли: гіперінфляція, отримана у спадок від розвалу

радянської економіки, та обмеженість національних інструментів її подолання (зокрема відсутність золотовалютного запасу); неадаптованість вітчизняного законодавства до реалій перехідного періоду; невибудованість системи державного управління; високий рівень криміналізації та корупції, викликаних перерозподілом власності тощо.

Попри соціально-економічну скруту, більшість населення в цей період уникала радикальних виступів проти влади (як це трапилось в Росії у 1993 р.) та не пристала на риторику громадянської війни. Своє невдоволення молодь і шахтарі виплеснули низкою страйків, які розглядалися як достатньо дієвий спосіб тиску на владу. Більше того, невдоволення значної частини населення було зреалізовано під час дострокових президентських виборів, коли Л. Кравчук поступився у другому турі голосування Л. Кучмі 7,09% голосів [3].

Цей етап комунікації влади і суспільства спирався на доволі наївні уявлення населення про механізми і джерела державної влади та завищені очікування громадськості від незалежності і декомунізації. Відносно високий рівень довіри населення до держави на цьому етапі засвідчили дві демократичні президентські кампанії, референдум про незалежність України та постійна змістовна комунікація, що мала місце між Президентом України Л. Кравчуком і громадсько активною частиною суспільства.

Другий етап – перехід до прагматичних та імітаційних підходів (1995 – 2000 рр.), пов'язаний із першим президентським терміном Л. Кучми, характеризувався помітним зсувом комунікаційних акцентів. Державна влада продовжувала політику соціального популізму, проте наголошувала, що українське суспільство потребує довгого шляху до інтеграції в цивілізований світ. Водночас держава сфокусувала зусилля на відновленні керованої вертикалі влади, стабілізації фінансово-економічної системи та нормалізації стосунків з такими глобальними акторами, як Росія, США та НАТО.

Контроль держави за ресурсною базою і процесами «приватизації» активів дозволив остаточно оформити в якості ядра і стрижня державно-політичної системи місцеву плутократію. Концентрація влади в руках діючого президента і його команди

сприяла помітному зближенню інтересів державного апарату, силових структур, великого бізнесу та криміналітету.

Саме на цьому етапі у представників державної влади сформувалося уявлення про суспільство як про слабку групу тиску. Після перемоги на президентських виборах 1994 р. Л. Кучма не проявляв публічного інтересу до реалізації своєї виборчої програми, розглядаючи її виключно як засіб мобілізації електорату, який необхідно «вмикати» лише під час виборчих кампаній.

Володіючи доволі посередніми ораторськими і комунікативними якостями та орієнтуючись на технократичні методи роботи, Л. Кучма не прагнув до широкого діалогу з країною. Цю функцію активно почали перебирати на себе народні депутати України від мажоритарних округів та керівники політичних партій. Ураховуючи соціокультурну специфіку регіонів України, ця діяльність почала призводити до ціннісних конфліктів між населенням різних територій. Створилися зручні умови для розквіту політичних і комунікативних технологій, які сприяли девальвації та імітації реальних процесів пошуку консенсусів і компромісів між державою і суспільством. Технологічною вершиною цього періоду стали президентські вибори 1999 р. і Всеукраїнський референдум 2000 р.

Маючи вкрай низький рейтинг довіри, Л. Кучма за рахунок застосування цілого комплексу політичних технологій пройшов у другий тур виборів, де отримав «зручного», «технічного» опонента П. Симоненка, якого у підсумку і випередив на 18,45% підтримки [4]. Під час виборчої кампанії Л. Кучма виступив в якості загальнонаціонального лідера, який активно спілкувався з населенням та брав на себе конкретні зобов'язання з розв'язання численних проблем. Проте після перемоги на виборах Президент вчергове втратив інтерес до виконання взятих на себе зобов'язань перед суспільством. Головним пріоритетом у його діяльності залишалася боротьба за монополізацію влади та захист інтересів провладних фінансово-промислових груп (ФПГ).

Наступним тріумфом політичних технологій став Всеукраїнський референдум 2000 р. – опитування думки громадян України з приводу реформації системи державного управління. Референдум було ініційовано Президентом України Л. Кучмою і організовано ЦВК на основі «народної ініціативи» населення усієї країни.

Доволі дискусійний з правової точки зору референдум насправді сприяв волевиявленню громадян з актуальних питань державотворення. Проте його результати так і не були імплементовані у вітчизняне законодавство, оскільки із самого початку референдум розглядався його організаторами не як механізм прямої демократії, а як інструмент тиску на парламент з метою його перереформування на підтримку Президента. Проведення референдуму дозволило стабілізувати вертикаль влади ціною демонстрації неповаги держави до думки майже 30 мільйонів громадян, які взяли участь у заході.

Таким чином, на рубежі ХХІ ст. в Україні значно зріс рівень відчуження держави від суспільства. Роль суб'єктів консенсусно-компромисних відносин монополізували представники правлячих еліт. Організаційно оформилась вертикаль економічної влади, яка забезпечила собі потужний вплив на державу. Була сформована традиція розглядати суспільство як електорат, поведінку якого слід спрямовувати у вигідному для влади напрямку. Різко зріс обсяг використання політичних маніпулятивних технологій. Значна частина суспільства втратила віру в бажання держави діяти на базі консенсусних підходів та взаємних компромісів.

Третій етап – домінування консервативних та імітаційних підходів (2000 – 2004 рр.), пройшов під знаком активного втручання у внутрішні справи Української держави з боку групи західних країн, яка прагнула делегітимізувати режим Л. Кучми, спираючись на невдоволення його діяльністю частини політикуму і суспільства. Кінцевою метою втручання була корекція зовнішньої і внутрішньої політики держави у бік більшої прихильності влади до євроатлантичного курсу.

Л. Кучма і його оточення планували законсервувати на максимумально можливий термін режим свого правління, розраховуючи, що на міжнародній арені цьому сприятиме курс на багатовекторність, а у внутрішніх справах – поступове соціально-економічне зростання та монолітність провладного ядра.

Реалізація цих планів передбачала принципово відмінні типи комунікації з громадськістю. «Трансатлантичні сили» прагнули підсилити внутрішню прозахідну опозицію та знизити рівень легітимності й монолітності діючої влади, що потребувало різноманітних

форм залучення громадськості до співпраці. Політичне оточення Л. Кучми, також вважало, що суспільні настрої не матимуть вирішального значення для подальшої долі режиму. Головним, на їх думку, було збереження адміністративного та силового важелів впливу на ситуацію і контроль за ходом виборчих кампаній.

Відповідно, «трансатлантисти» зайняли доволі войовничу позицію й застосували широкий спектр інформаційно-комунікативних технологій для мобілізації громадськості загалом і окремих суспільних груп, зокрема, на втілення свого політичного курсу з демонтажу правлячого режиму. Л. Кучма і його оточення були вимушені діяти «другим темпом», прагнучи лише мінімізувати іміджеві втрати.

Восени 2000 р. Президент України Л. Кучма фактично був звинувачений опозицією у зникненні критично налаштованого до влади Г. Гонгадзе. Так званий «касетний скандал» дав старт акції «Україна без Кучми» та ідейно й організаційно оформив антикучмівський курс опозиціонерів. Учасники протесту провели багатолюдні вуличні демонстрації та організували наметові містечка в центрі Києва. Акція згорнулася внаслідок силових дій правоохоронних органів. Масові зіткнення між міліцією й опозиційними силами 9 березня 2001 р. у столиці під час святкування шевченківських днів також продемонстрували орієнтацію правлячого режиму на силові способи розв'язання конфліктних ситуацій між владою і суспільством.

Підсиленню зовнішньої ізоляції Л. Кучми сприяли доволі цинічна реакція Президента на збиття українською ракетою в жовтні 2001 р. російського літака з ізраїльськими пасажирами та «кольчужний скандал», який Держдепартамент США ініціював у вересні 2002 р.

На парламентських виборах 2002 р. президентське оточення підтримало блок «За єдину Україну!», який в умовах українського низького рівня довіри до державної влади набрав лише 11,8% голосів [5]. Вкотре формування лояльної до Президента більшості досягалося за рахунок пошуку компромісів із депутатами-мажоритарниками.

Незадовго до початку президентської виборчої кампанії 2004 р. Конституційний суд України надав Л. Кучмі право бало-

туватися на посаду голови держави утретє, проте в умовах фактичної зовнішньої ізоляції, агресивної поведінки опозиції та низького особистого рейтингу президент відмовився від висування своєї кандидатури.

23 листопада 2004 р., за офіційними даними ЦВК, у другому турі виборів переміг В. Янукович, однак результати виборів були оскаржені як такі, що, на думку опозиції й багатьох міжнародних спостерігачів, були сфальсифіковані.

Наступні події призвели до політичної кризи в Україні з широкою мирною демонстрацією, яка отримала назву «Помаранчева революція», а Верховний Суд України анулював офіційні результати і виніс рішення про повторну організацію голосування в другому турі.

Повторне голосування відбулося 26 грудня. В. Ющенко був оголошений переможцем (із 51,99% голосів). В. Януковича підтримало 44,20% виборців [6].

Політичний режим Л. Кучми рухнув, причому переважна більшість українців не співчувала другому Президентові України через уособлення його з тим історичним періодом в житті країни, коли держава втратила інтерес до змістовного діалогу із суспільством. Водночас політичний клас у пошуках гарантій самозбереження встиг провести політичну реформу, яка мала зробити майбутнього президента більш залежним від парламенту.

Зазначений етап продемонстрував наявність серйозних ризиків для стабільності політичного режиму в разі, якщо держава уникає запровадження ефективних компромісно-консенсусних моделей взаємодії із суспільством. Орієнтація правлячих еліт виключно на себе, як на джерело державної влади, призвела до паралічу цієї влади та могла завершитися як в столиці, так і в окремих регіонах штурмом мітингувальниками державних установ, хаосом і силовим сценарієм зміни політичного режиму. У той же час успіх антикучмівської опозиції багато в чому був обумовлений здатністю опозиціонерів правильно вибудувати комунікацію із різними соціальними верствами. Розчарованим владою громадянам була запропонована консенсусна модель розвитку країни. Пересічним громадянам було повернуто політичну суб'єктність, що перетворило частину громадян на активних прихильників і помічників нової влади.

Четвертий етап – перехід до популістських і монологічних підходів (2005-2010 рр.), пов'язаний зі спробою третього Президента України В. Ющенка, чий повноваження були значно обмеженими порівняно з правами попередників, розбудувати власну модель управління державою, яка, на його думку, мала б спиратися на активну безпосередню комунікацію із суспільством. Президент утратив можливість безпосередньо коригувати роботу Кабінету Міністрів і впливати на економічну політику Уряду, що обумовило його підвищений інтерес до міжнародної та гуманітарної сфери.

Маючи значну суспільну підтримку, В. Ющенко спробував компенсувати послаблення свого адміністративного впливу безпосередньою опорою на населення. Для цього він започаткував декілька загальнодержавних проектів, які, на його думку, мали консолідувати суспільство навколо базових цінностей українського народу. Серед них – програма «Доступне житло», проект «Зігрій любов'ю дитину», «Рік усиновлення» (2008), «Мистецький арсенал», які мали певний соціальний резонанс.

Інший комунікативний напрямок діяльності Президента полягав у донесенні до суспільства меседжів, спрямованих на формування української нації. Президентом були ініційовані кампанії з популяризації української культури й історії з метою формування єдиної національної ідентичності. Паралельно із цим він виступав за європейське майбутнє України та євроатлантичне співробітництво.

Ющенко В. активно спілкувався з журналістами, часто звертався до нації із заявами та посланнями і постійно декларував тезу про те, що шлях до нормалізації життя в країні має йти не через конфронтацію, а через суспільний договір. Водночас більшість громадських ініціатив Президента не носила компромісний характер. В. Ющенко ігнорував ментальні і культурні особливості російськомовної частини населення, внаслідок чого йому не вдалося подолати поділ країни на Схід і Захід. Результатом цього стало зростання рівня опозиційності до Президента з боку мешканців східних і південних регіонів.

Ющенко В. не спромігся побудувати ефективну вертикаль влади та стабілізувати лави власної команди. Значну частину своєї каденції він знаходився в гострому політичному і особистому

конфлікті з Главою Уряду Ю. Тимошенко, що призвело до втрати керованості країною та зростання рівня опозиційності до Глави держави апарату державного управління.

Президенту також не вдалося забезпечити консолідацію політичних і економічних еліт навколо розробки та реалізації реалістичної моделі соціально-економічного розвитку країни, що в умовах розгортання світової фінансово-економічної кризи знизило економічну конкурентоздатність України та призвело до падіння рівня життя пересічних громадян.

Наостанок слід визнати, що неспроможність В. Ющенка проводити збалансовану компромісну зовнішню політику призвела Україну до політичної і економічної ізоляції з боку Росії та охолодження відносин зі США, ЄС та НАТО.

Зазначені обставини сприяли лавиноподібному падінню авторитету В. Ющенка як загальнонаціонального лідера. Спроба вдруге переобратися на посаду Президента України завершилася повним фіаско у першому турі виборів 17 січня 2010 р., на його підтримку було віддано лише 5,45% голосів виборців [7].

Політична катастрофа В. Ющенка має декілька складових, але одне коріння – психологічну нездатність третього Президента України будувати довгострокові стратегії з урахуванням інтересів усіх суб'єктів, іти на взаємовигідні компроміси задля більш високих цілей, ніж власні амбіції. Потужна хвиля соціального популізму на початку президентської каденції та завищені очікування громадськості від правління «антикучміста» обернулися проти В. Ющенка, коли виявилось, що Президент в якості джерела влади розглядає не суспільні прагнення, а власні уявлення про сенс української державності.

П'ятий етап – реставрація консервативних та імітаційних підходів (2010 р. – теперішній час), пов'язується з приходом до влади четвертого Президента України В. Януковича, який 7 лютого 2010 р. у другому турі президентських виборів набрав 48,95% голосів виборців, випередивши свого опонента Ю. Тимошенко на 3,48% голосів [7].

Новий Президент, розпочавши зміцнення виконавської вертикалі, сформував парламентську більшість «Стабільність і реформи», а потім спромігся отримати від Конституційного Суду

визнання неконституційним Закону «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду й ухвалення та відновив дію Конституції України 1996 р.

У кадрових призначеннях В. Янукович надав перевагу вихідцям із рідного Донецького регіону, що сприяло консолідації його команди та зменшило неконтрольовані витоки інформації.

Багато в чому курс нового Президента нагадував політику Л. Кучми. У зовнішній політиці країна повернулася до курсу на багатовекторність. У середині країни пріоритетом влади було виголошено стабілізацію соціально-економічного життя.

Пам'ятаючи помилки своїх попередників, В. Янукович прагне забезпечити максимальну концентрацію провладних ресурсів: фінансово-економічних, матеріально-технічних, інформаційних, силових та кадрових, для спільної реалізації стратегії самозбереження правлячої еліти (що розглядає як передумови стабільного розвитку суспільства). Відповідно, послаблена в ресурсному відношенні політична опозиція поки не спроможна відігравати ключову роль у виробленні державної політики.

Діючий Президент більш відповідально, ніж його попередники, ставиться до виконання своїх передвиборчих обіцянок. Зокрема, Уряд прагне забезпечити у повному обсязі фінансування так званих соціальних ініціатив В. Януковича, а Парламент прийняв у 2012 р. Закон України «Про засади державної мовної політики», який легітимізував використання в ряді регіонів російської мови та інших регіональних мов.

Усвідомлюючи необхідність здійснення комунікації із суспільством, В. Янукович утворив цілу низку консультативно-дорадчих органів. У 2010 р. він своїми указами створив Комітет з економічних реформ, Національний антикорупційний комітет, Раду регіонів та Громадські ради при органах влади. Попри прогресивність цього кроку, зазначені інституції поки не стали ефективними механізмами узгодження позицій держави і суспільства. Про це свідчать хід і результати реформ, проголошених президентською командою.

Так, запровадження Податкового кодексу викликало в 2010-2011 рр. значний супротив підприємців, які вважали, що влада ігнорує їх інтереси. Складно проходить і пенсійна реформа, яку не

підтримує більшість громадян країни. Вкрай непопулярною серед населення є реформа системи охорони здоров'я, що визнає сам В. Янукович. Загалом суспільство має доволі слабкі важелі впливу на хід реформи освіти та ЖКГ. Водночас вимога значної частини громадян забезпечити радикальне реформування правоохоронної, судової та адміністративної систем, зміну принципів бюджетної політики ігноруються правлячим режимом.

Доволі неоднозначне ставлення в українському соціумі склалося щодо таких незручних для Президента тем, як: політичні переслідування опонентів, Межигір'я, високі темпи капіталізації статків його сина Олександра. Ці та інші теми ускладнюють спілкування В. Януковича із представниками ЗМІ та громадськості. Як результат, формати спілкування Глави держави з громадськістю носять постановочний і підцензурний характер, що посилює відчуження суспільства від держави.

Зазначений етап ще триває. Він привів до стабілізації системи державного управління, водночас поглибив екзистенційну кризу українського суспільства. Правляча еліта уникає змістовного діалогу із суспільством, у ході якого громадськість могла би отримати чіткі відповіді на питання про стратегію розвитку країни, перспективи окремих соціальних груп, долю «маленького українця» тощо.

Аналіз використання консенсусно-компромісних підходів у взаємодії держави і суспільства в часи незалежності дозволяє констатувати, що з точки зору української держави змістовний консенсусний діалог із суспільством є важливим, проте не обов'язковим елементом стабілізації і легітимації політичного режиму. Цьому перешкоджають: 1. Небажання правлячих еліт здійснювати частковий перерозподіл власних ресурсів на користь суспільства (що, фактично, передбачає процес консолідації держави і суспільства). 2. Неготовність суспільства брати та виконувати взяті на себе зобов'язання, пов'язані з компромісами (відсутність політичних традицій і відповідного рівня політичної культури). 3. Загальні тенденції світової політичної й економічної криз (наслідком чого є світова практика зниження інтересу держави до соціально і політично відповідальної взаємодії із суспільством).

Стосунки між державою і суспільством в Україні останні десятиріччя мали доволі складний і неоднозначний характер з

огляду на отримані об'єктивні результати і суб'єктивні оцінки з боку населення країни.

До безумовних позитивів діяльності держави, які вище політичне керівництво країни традиційно використовує для власної легітимації, можна віднести: 1. Збереження громадського, між-етнічного і міжконфесійного спокою. 2. Отримання формального визнання на міжнародній арені, спрощення перетинання громадянами України кордонів більшості держав світу. 3. Конституційне закріплення державності та її атрибутів. 4. Формування системи органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування. 5. Формування політичної системи та нормативно-правове закріплення правил її функціонування. 6. Впровадження окремих елементів ринкової економіки та формування підприємницького середовища.

Проте зазначені позитиви давно не сприймаються вітчизняною громадськістю як такі, що відповідають її рівню очікувань. Більше того, суспільство загалом та його окремі соціальні групи, зокрема, мають значні претензії до держави як до інституції, яка, на їх думку, має займати центральне місце в системі формування і реалізації загальної стратегії розвитку країни, спрямованої на покращення рівня життя усіх соціальних верств.

Свідченням цього є результати останніх соціологічних опитувань, які демонструють украї низький рівень довіри і поваги пересічних громадян до держави, її основних інститутів і державних діячів.

Зокрема, дослідження фонду «Демократичні ініціативи» і Центру О. Разумкова (2013 р.) засвідчили, що в цілому державним структурам повністю довіряє або скоріше довіряє лише кожен четвертий або п'ятий українець. Показник довіри до Президента України становить 25,8%, Верховної Ради України – 16,3%, Кабінету Міністрів України – 22,3%, міліції – 22,7%, прокуратурі – 20,6%, судам – 16,0%, СБУ – 34,4%.

Згідно з даними опитування 41% українців не вірять у те, що у них є шанси щось змінити в житті за рахунок активної громадянської позиції. З існуючих конкретних механізмів, що дають можливість рядовим громадянам впливати на прийняття певних владних рішень, на перших місцях виявилися вибори президента

(так вважають 37% громадян) і вибори до Верховної Ради України (30%). 7% респондентів вважають дієвою участь у діяльності політичних партій, у громадських організаціях – 9%, звернення до депутатів Верховної Ради або до депутатів місцевих рад – по 7%. Судові позови до органів влади здобули популярність у 5% громадян [8].

З точки зору пересічного громадянина, держава демонструє байдужість до проблем свого населення, котре, у свою чергу, втрачає віру у здатність розв'язати свої проблеми в рамках існуючої державності. Більше того, держава починає розглядатися як інституція, яка знижує їх конкурентоздатність через «прив'язування» до громадянства країни, що ускладнює перетинання кордонів розвинених держав. У цій ситуації поширюється практика отримання подвійного громадянства мешканцями України, що посилює правову залежність і ментальний взаємозв'язок українців з іншими державами, міжнародними та наднаціональними організаціями.

Різноманітні соціально-психологічні дослідження і спостереження засвідчують високу динаміку маргіналізації сучасного українського населення, що проявляється в затяжній соціально-демографічній кризі, криміналізації суспільних відносин, високому рівні алкогольної та наркотичної залежності, втраті соціокультурних орієнтирів, зростанні проявів деструктивної і суїцидальної поведінки, зниженні рівня взаємної довіри і взаємної допомоги між громадянами.

Потужним джерелом маргіналізації сфери суспільних відносин виступають процеси стрімкої соціальної диференціації суспільства та її соціально-економічні наслідки для «нижчих станів». Відносно однорідне (у соціально-економічному відношенні) населення УРСР протягом останніх десятиліть стрімко розшарувалося на два практично не сполучені соціальні організми – самовідновлювальні еліти та «соціальне дно».

За даними дослідження КМІС (2012 р.), 87% українців не вірять у чесне накопичення капіталів тими, кого звикли іменувати олігархами. 14% упевнені, що багатії, незалежно від імен, «повинні сидіти у в'язниці». При цьому більшість – 70% вважають достатнім, щоб держава змусила багатих сплачувати податки, інвестувати в економіку і створювати нові робочі місця. І лише 2% підтримують ідею делегування олігархів у систему влади [9].

Нова соціальна структура, яка зміцнилася в Україні, майже цілком блокує як сьогодні, так і в доступній для огляду перспективі хоч якісь значимі соціальні зміни. Багато пересічних громадян вважають, що, незважаючи на проголошені конституційні права, не зможуть вирватися за межі своєї «соціальної резервації». З їхньої точки зору, у сучасних умовах ані філософія буття індивіда, ані його реальна діяльність не впливають на його соціальну вертикальну мобільність. За даними КМІС (2012 р.), 50% громадян країни висловили різке невдоволення ситуацією, в якій вони перебувають. Про відсутність упевненості в завтрашньому дні заявили 72%, про наростання тривоги – 29%, про свої почуття розгубленості й страху – 33% [10].

Населення сучасної України масово втрачає орієнтацію у виборі життєвих цінностей. Згідно результатів Національного моніторингового опитування, здійсненого Інститутом соціології НАН України у квітні 2010 р., 80,6% респондентів вважають, що більшість людей сьогодні взагалі ні в що не вірять. А на думку 49,8% населення, українцям не слід нікому довіряти взагалі, ані державі, ані сусідам [11].

Таким чином, можна констатувати, що, з точки зору вітчизняного суспільства, діалог з державою є необхідним, проте він малоімовірний через низку причин: 1. Неготовність до нього з боку правлячих еліт (низька мотивація). 2. Невіру в нього з боку суспільства (втрачений соціальний капітал довіри). 3. Величезні соціокультурні відмінності між представниками правлячих еліт та більшістю суспільства (втрата спільних семантичного і аксіологічного просторів).

Роки незалежності, з одного боку, на інституційному рівні значно наблизили державу і суспільство до створення реальних механізмів взаємодії, гармонізації стосунків і переходу до консенсусно-компромісної моделі узгодження інтересів. З іншого боку, функціонально гармонізація стосунків з суспільством не сприймається правлячими елітами як актуальна тема, яка розв'язує питання легітимності державної влади і стабільності правлячого режиму.

Звичка пострадянських еліт довіряти лише тим політичним інструментам, які можна монополювати та використо-

увати (правоохоронна і фінансова системи, адміністративний і інформаційний ресурси, бюджетна і соціальна політика), призводить до того, що держава та правлячі еліти розглядають консенсусно-компромісну модель взаємодії із суспільством переважно як політичну технологію, яку слід застосовувати адресно і локально під час виборчих кампаній або політичних криз. Водночас переважна більшість громадян України компромісними вважають лише такі взаємовідносини, які покращують їх стандарти споживання.

Таким чином, ця модель відносин використовується лише для розв'язання тактичних завдань і не застосовується при формуванні загальної стратегії розвитку країни. Зазначена тенденція існуватиме й надалі протягом найближчих десятиліть, оскільки у цілому відповідатиме як загальносвітовим тенденціям до звуження ролі демократичних практик, так і доволі обмеженій ресурсній базі української держави (яка не дозволить радикально покращити рівень життя більшості громадян).

Незважаючи на подібні прогнози, державі слід розглядати консенсусно-компромісні відносини із суспільством як важливе джерело збереження Україною державної суб'єктності та модернізації українського суспільства (мобілізації населення для проведення непопулярних реформ).

Крім того, систематичне ігнорування державою базових і екзистенційних потреб громадян, суспільних груп та суспільства в цілому може мати для державного проекту вкрай негативні наслідки – ігнорування громадянами держави, її окремих інституцій та норм регламентації. У цій ситуації люди почнуть шукати підтримку в різноманітних групах – родинних, територіальних, етнічних, релігійних, мовних, мафіозних і тощо.

Зазначена тенденція матиме однозначно регресивні наслідки. Головна проблема полягає в довірі до носія влади (суверена). Суспільство в цілому може відчувати довіру тільки до держави. Саме цим визначається поняття законності, і навіть якщо люди не вірили існуючим державам, вони зберігали віру принаймні в ті держави, які, як очікувалося, повинні були виникнути (в результаті реформ) у найближчому майбутньому. Відповідно, поняття держави пов'язане зі справедливістю і розвитком; поняття групи асоціюється із захистом і страхом. Держава в цій ситуації, швидше

за все, перетвориться на одну з конкуруючих організацій, зосереджених на реалізації тих функцій, які дають їй перевагу над конкурентами. А це – насамперед сфера застосування організованого насильства.

Останні події у Врадіївці продемонстрували, що в суспільстві вже зараз відбуваються процеси десакралізації держави та її правоохоронної системи. Зростає потенціал агресивної поведінки щодо представників влади, які, на думку громадян, живуть для себе і за власними законами (поняттями), у випадку коли дії влади становлять загрозу життю, здоров'ю або гідності громадян чи призводять до різкого падіння рівня життя. Образи мають носити персоніфікований характер, а помста вписуватися у канони моральної поведінки. Подібні виступи можуть носити вкрай агресивний і жорстокий характер, позбавлений політичного забарвлення. Існує висока вірогідність, що в країні унормується як суспільна цінність практика лінчування громадськістю окремих злочинців із числа «мажорів», почастишають випадки «народної помсти» щодо посадовців органів влади, місцевого самоврядування, судів та правоохоронної сфери.

Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» і Центру О. Разумкова (2013 р.) засвідчили: загалом 25,5% українців вважають, що найближчим часом у їхньому селі або місті можуть відбутися масові протестні виступи в разі погіршення життя або заради захисту своїх прав і свобод. Порівняно з жовтнем 2012 р. протестні настрої в українському суспільстві зросли. Тих, хто впевнений, що масові виступи відбудуться, або вважає їх дуже ймовірними, стало більше сумарно майже на 9%.

Головними причинами, які можуть спонукати людей особисто вийти на вулицю з виявом протесту, є погіршення їхнього особистого соціально-економічного становища. Згідно з результатами дослідження це зокрема, різке зниження рівня життя (34,5% населення), невилплата заробітної плати, пенсії, стипендії тощо (32%), ухвалення владою рішень, які погіршуватимуть становище соціальної групи, до якої належить громадянин (24%), різке підвищення цін (21%), зростання безробіття (19%) [12].

В умовах, коли влада обмежена у використанні силових сценаріїв розв'язання проблем громадської непокори (кровопролиття

може позбавити режим легітимності), подібні настрої не слід ігнорувати. Вони є прямим викликом суспільства державі, яка не виправдовує очікувань своїх громадян.

Аби унеможливити подібні сценарії, держава має активізувати зусилля з налагодження цивілізованого, системного і змістовного діалогу з населенням країни та впровадження механізмів впливу громадськості на формування стратегії державного розвитку. Ця діяльність передбачатиме наступні напрями роботи та заходи.

1. Активізація зусиль держави з формування засад етичного кодексу правлячої еліти. Без усвідомлення правлячими елітами необхідності вносити у свою поведінку певні корективи та без встановлення етичних самообмежень змістовний діалог із суспільством буде неможливим. І навпаки, здатність еліт встановлювати самообмеження продемонструє їх готовність до адекватного реагування на вимоги суспільства.

2. Інституційне вдосконалення системи державного управління та місцевого самоврядування. Характер розвитку апарату державного управління має бути зрозумілим суспільству та прив'язаним до практики сусідніх країн, які досягли більших успіхів у гармонізації стосунків держави і громади. З огляду на це необхідно: значно скоротити чисельність державних службовців (переважно за рахунок м'якої люстрації родових кланів, осіб із невідповідною освітою та кримінальним минулим), скоротити та реорганізувати міліцію, забезпечити виборність суддівського корпусу, організаційно і фінансово підсилити діяльність органів місцевого самоврядування.

3. Корекція соціальної структури суспільства та соціально-демографічної політики. Ураховуючи вкрай негативні наслідки для українського суспільства процесів посилення соціальної поляризації та звуження соціального прошарку «середнього класу», варто рекомендувати керівництву країни взяти курс на подолання значного розриву між бідними і багатими прошарками населення. Подібна політика має передбачати реформування податкової системи, зміцнення суспільних зв'язків та почуття солідарності між різними соціальними групами. Зазначена мета досягається шляхом реалізації політичних програм у сфері освіти, спорту, житлового будівництва, соціальної інфраструктури та інших соціальних

сферах, які задовольняють базові і екзистенційні потреби населення й стимулюють активну комунікацію і взаємодію громадськості.

4. Активізація співпраці з громадськими організаціями. Необхідно розширити права Громадських рад, що діють при державних і місцевих органах влади, аж до надання їм права накладати вето на дію або прийняття окремих регуляторно-нормативних актів; унормувати обов'язкове проведення експертизи громадськими організаціями проектів законодавчих і нормативних актів; передбачити податкове стимулювання становлення сучасної недержавної соціальної інфраструктури.

5. Створення умов для роботи ЗМІ та реагування на їх діяльність. Слід забезпечити роздержавлення ЗМІ та прийняття довгострокової програми підтримки їх діяльності, створення національної системи суспільного мовлення, стимулювання впровадження в журналістському середовищі етичних стандартів подання інформації, підвищення юридичної відповідальності журналіста та видання за оприлюднену інформацію, формування системи реагування органів влади на публічну критику.

6. Підтримка академічних та прикладних досліджень проблем взаємодії держави і суспільства. Вона передбачає стимулювання з боку держави процесів осмислення історичного досвіду України, формування спільної історичної пам'яті, утвердження модернізаційного характеру української національної ідеї. Державі слід забезпечити чітке перспективне планування і координацію діяльності державних, академічних, вузівських, корпоративних, громадських та інших науково-дослідних центрів, орієнтованих на дослідження проблем взаємодії держави і суспільства. Необхідно організувати в середовищі вітчизняного політикуму й академічного експертного співтовариства низку заходів (конкурсів, грантів, круглих столів), спрямованих на формування чіткої концепції гармонізації цих стосунків.

7. Робота з підвищення рівня політичної культури населення та формування відповідних політичних традицій. Вона передбачає повернення у вузівські програми як обов'язкової навчальної складової предметів «Політологія» і «Соціологія», запровадження проектів громадської освіти для різних верств населення,

популяризацію історії України та підсилення патріотичного виховання молоді, стимулювання міждержавного туризму і культурного обміну з країнами сталої демократії.

8. Активізація практики застосування механізмів прямої демократії. Вона передбачає розширення сфери застосування загальнодержавних і регіональних референдумів; нормативне закріплення процедури обов'язкових публічних звітів політиків за хід виконання передвиборчої програми та механізмів відкликання депутатів; поширення практики проведення громадських слухань із закріпленням механізмів винесення дискусійних питань на доопрацювання або референдум.

Можна із впевненістю стверджувати, що лише подальша гармонізація взаємовідносин між державою і суспільством на консенсусно-компромісних засадах дозволить Україні отримати потужний ресурс сталого розвитку і побудувати конкурентоздатний національний проект. Усвідомлення цього правлячими елітами є запорукою перетворення розглянутої проблеми на пріоритет державної політики у найближчій перспективі.

---

1. Про результати Всеукраїнського референдуму // Урядовий кур'єр. – 1991. – №38-39.

2. Про результати виборів Президента України // Урядовий кур'єр. – 1991. – №38-39.

3. Білецький М. Становлення владних структур в Україні 1991-1996. [Електронний ресурс] // М. Білецький, М. Погребинський. – Режим доступу : Сайт Аналітик. – <http://analitik.org.ua/ukr/publications/joint/3dd12dea/3dd13f15/>, вільний. – Назва з титул. екрану.

4. Результати голосування [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Центральної Виборчої комісії України. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/WEBPROC0>, вільний. – Назва з титул. екрану.

5. Результати голосування [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Центральної Виборчої комісії України. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>, вільний. – Назва з титул. екрану.

6. Результати голосування [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Центральної Виборчої комісії України. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>, вільний. – Назва з титул. екрану.

7. Результати голосування [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Центральної Виборчої комісії України. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>, вільний. – Назва з титул. екрану.

8. Свобода слова в Україні: загальнонаціональне й експертне опитування [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Фонду «Демократичні ініціативи». – <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fiwivirvihvirhvuhv.htm>, вільний. – Назва з титул. екрану.

9. Українцы стремительно теряют веру в свою способность влиять на власть // Зеркало недели. – 2013. – 17 августа.

10. Януковичу пророкуют арабскую весну // Независимая газета. – 2012. – 14 февраля.

11. Геєць В. Розвиток соціального капіталу – найбільше багатство у світі. [Електронний ресурс] / Валерій Геєць // Віче. – 2011. – №1. – Режим доступу : Сайт «Віче». – <http://www.viche.info/journal/2359/>, вільний. – Назва з титул. екрану.

12. Протестні настрої населення: останні тенденції [Електронний ресурс]. Режим доступу : Сайт Фонду «Демократичні ініціативи». – <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/hihvihvihhihuhuhuh.htm>, вільний. – Назва з титул. екрану.